

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSLERİ

Emine KESKİNER*

ÖZET

Ülkemizde insan hakları bağlamında en sık tartışılan konulardan biri ilk ve orta öğretimde okutulmakta olan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleridir. Bu bildiri öncelikle uluslar arası belgelerdeki din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili maddelere yer verilecek ardından da Batı'daki din eğitimi ve öğretimindeki temel yaklaşımlara göz atılacaktır. Bu çerçevede insan haklarına uygun bir din eğitimi ve öğretiminin nasıl olması gerektiği yönündeki genel kabuller üzerinde durulduktan sonra, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle ilgili ülkemizdeki tartışmalara geçilecektir. Bu tartışmalar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2007'deki kararı ve Tarih Vakfı'nın Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi'ndeki sonuçlarla sınırlı tutulacaktır. Sonuçta ise tartışmalara nasıl son verileceği ilgili öneri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Tarih Vakfı.

ABSTRACT

The Lessons of Religious Culture and Moral Knowledge in the Context of Human Rights

One of the most debated issues in Turkey in the context of human rights has been 'Religious Culture and Moral Knowledge' courses that are compulsory in primary and secondary schools. This paper will firstly discuss the international documents on freedom of conscience and religion, and then will examine the main approaches to religious education in the West. In that context, the paper will discuss the generally accepted views on how a religious education respective of human rights should be and then will shed light on the issue of 'Religious Culture and Moral Knowledge' lessons in Turkey. The discussions are limited to the ruling of the European Court of Human Rights in 2007 and to the results of the "Human Rights in Textbooks" project conducted by the History Foundation in Turkey. The paper will end by offering some preliminary solutions to the problem.

---

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı. e-posta: eminekeskiner@gmail.com

Keywords: Human Rights, ‘Religious Culture and Moral Knowledge’ courses, European Court of Human Rights, History Foundation in Turkey.

İnsan Haklarına Yönelik Uluslararası Belgelerde Din ve Vicdan Özgürlüğü

Din eğitimi ve öğretiminin insan hakları çerçevesinde nasıl gerçekleştirilebileceğini tartışabilmek için öncelikle, uluslar arası düzeyde kabul edilmiş insan hakları sözleşmelerinde yer alan din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili düzenlemelere göz atmak gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın (BM) kuruluşuyla birlikte insan hakları kavramı uluslararası sistemin ve uluslararası hukukun bir parçası olmaya başlamıştır. BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*’nde diğer temel hak ve özgürlüklerle beraber din ve vicdan özgürlüğü 18. maddede şu şekilde düzenlenmiştir: “Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak din ya da inanç değiştirme; dinini ya da inancını tek başına ya da topluca, açık ya da özel olarak öğretim, uygulama, tapınma ve anma bağlamında açığa vurma özgürlüğünü içerir.”

20 Mart 1950’de Roma’da imzalanan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*’nin 9. maddesi de din özgürlüğüne ilişkin genel ilkeleri düzenlemektedir.¹ İki paragraftan oluşan maddenin birinci paragrafı büyük ölçüde *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*’nin tekrarı niteliğindedir. İkinci paragrafta ise bu özgürlüğün hangi durumlarda sınırlanabileceğine açıklık getirilmektedir:

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.
2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi tarafından hazırlanıp 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılan *Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin*

---

¹ Sözleşme, 3 Eylül 1952’de yürürlüğe girmiş, Türkiye tarafından 18 Mayıs 1954’de onaylamıştır.

Uluslararası Sözleşme'nin² 18. maddesinde din ve vicdan özgürlüğünün daha önceki bildiri ve sözleşmeyle benzer bir şekilde düzenlendiği görülmektedir:

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3. Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, anne-babalar ile, mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.³

İnsan haklarına dair bir diğer uluslararası belge 1975 yılının Ağustos ayında Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de düzenlenen Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın sonunda imzalanan *Helsinki Nihai Senedi*'dir. Nihai Senet'te "Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı" başlığını taşıyan VII. İlke çerçevesinde din ve vicdan özgürlüğünün daha önceki belgelerle paralel ve tutarlı bir şekilde düzenlendiği görülmektedir:

Katılan - Devletler, ırk, cinsiyet, dil ve din ayırımı gözetmeksizin, herkes için düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterirler.

Katılan - Devletler, insan kişiliğinin özündeki onurdan doğan ve kişinin özgür ve tam gelişmesi için zorunlu bulunan, yurttaşlık hak ve öz-

² Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşme ile birlikte, Birleşmiş Milletler insan hakları sisteminin anayasal nitelikte hukukî belgeleri olarak kabul edilmektedir. Hanski, Raija ve Martin Scheinin, *İnsan Hakları Komitesi'nin Emsal Kararları*, çev. Defne Orhun, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), s. ix.

³ Türkiye Cumhuriyeti adına, sözleşmenin 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta beyanlar ve çekince ile onaylanması uygun bulunmuştur. Bkz. "Medeni ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", <http://www.yargitay.gov.tr/content/view/147/80/> (Erişim tarihi: 10 Nisan 2009)

gürlükleriyle, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve başka hakların ve özgürlüklerin etkin biçimde kullanılmasını geliştirir ve desteklerler.

Bu çerçeve içinde, katılan - Devletler kendi vicdanının buyruğu uyarınca, tek başına ya da topluca bir din veya inanca inanmak ve onun gereklerini yerine getirmek özgürlüğünü kişiye tanırlar...⁴

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın önemli metinlerinden olan *Viyana Sonuç Belgesi* (1989) de, din ve inanç özgürlüğünden yararlanma konusunda bir dizi prensip getirmiştir. (16) Bireyin din ve inanç özgürlüğünü garanti altına almak amacıyla üye devletler,

(16.1) din sebep gösterilerek kişiye karşı ayrımcılık yapılmasını engellemek ve bunu tümüyle ortadan kaldırmak için etkili önlemler... alırlar;

(16.2) inananlar ve inanmayanların yanı sıra farklı dine mensup topluluklar arasında *karşılıklı hoşgörü ve saygı ortamının* gelişmesini... teşvik ederler;

(16.6) herkesin seçtiği dilde, bireysel ya da diğerleriyle birlikte din eğitimi alma ve verme hakkına saygı gösterirler.

(16.7) anne babaların çocuklarına kendi inançlarıyla uyumlu bir şekilde din ve ahlak eğitimi sağlama özgürlüğüne saygı gösterirler.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1989'da kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi de konuyla ilgili benzer hükümler içermektedir. Madde 14:

1. Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkında saygı gösterirler.

2. Taraf Devletler, anne-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine, saygı gösterirler.

3. Bir kimsenin dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü kanunla öngörülme ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlık ya da ahlakı ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir.⁵

---

⁴ "Helsinki Nihai Senedi, 1 Ağustos 1975", <http://www.todaie.gov.tr/ihadm/avrupa/helsinki.pdf> (Erişim tarihi: 3 Mart 2009)

⁵ "Çocuk Hakları Sözleşmesi", <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=5719> (Erişim tarihi: 10 Mart 2009)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre din özgürlüğü, demokratik toplumun temel taşlarından biridir. Mahkeme önüne gelen ilk davada 9. maddede korunan özgürlükler ile ilgili ilkeleri tespit etmiştir: Kokkinakis kararında bu ilkeler şu şekilde açıklanmıştır: “Bu özgürlük (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), dinî boyutuyla, inananların kimliklerini ve yaşam biçimini şekillendiren en önemli unsurlardan biri olmanın yanı sıra, aynı zamanda ateistler, agnostikler, septikler ve din karşısında kayıtsız kalanlar için de çok kıymetli bir değerdir... demokratik toplumun ayrılmaz bir unsuru olan *çoğulculuk* da bu özgürlüğe dayanmaktadır. Din özgürlüğü her ne kadar öncelikle bireysel vicdanı ilgilendiren bir mesele olsa da, o aynı zamanda diğer şeylerin yanı sıra, kişinin “dinini açıklama” (açığa vurma) özgürlüğünü de ifade etmektedir.”⁶

Kişinin din, inanç ve düşüncelerini açıklamaya veya değiştirmeye zorlanmaması, bunlardan dolayı kınanmaması ve baskı altında tutulmaması gereği, taraf devletlere belli bir dini veya inancı insanlara dayatmama, endokrine etmeme yükümlülüğünü yüklemektedir. Ancak, devletin *belli şartlar altında din derslerini zorunlu kılması* 9. maddeye aykırı bir uygulama değildir.⁷

Uluslararası insan hakları belgelerini göz önüne bulduğumuzda, devletin sorumluluğunun sadece inançlara karışmaktan kaçınmak değil, tüm bireyler ve grupların din ve inanç özgürlüğünden yararlanmasını sağlayacak adımlar atmak oluğu anlaşılmaktadır. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğüyle ilgili insan hakları yükümlülüklerini yerine getirebilmek için devletler toplumda karşılıklı saygı ve anlayış ortamını destekleyen stratejiler benimsemelidirler.⁸

İnsan Hakları Komitesi, 1993 yılında, BM insan hakları sisteminin anayasal nitelikte hukukî belgesi olarak kabul edilen Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 18. maddesi hakkında 22 no'lu bir genel yorum çıkarmıştır. Buna göre, 18. madde “*her türlü din ya da inancın açıklanması hakkının yanı sıra, tanrılı, tanrısız dinler ile atesit inançları da*” korumaktadır. Komite, ‘yeni dinler’ konusunda, 18. maddenin “geleneksel dinler ya da geleneksel dinlerinkine benzer kurumsal özellikleri ya da uygulamaları bulunan din ve inançlarla” sınırlanmadığını ifade

⁶ Kokkinakis/Yunanistan, (başvuru no. 3/1992/348/421), 19 Nisan 1993, par. 31'den aktaran Arslan, Zühtü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, (Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2005), s. 32-33.

⁷ Arslan, s. 34.

⁸ *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, (haz. Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Advisory Council), Poland 2007, s. 30, 32.

ederek geniş bir yorum benimsemiştir.⁹ Bu durumda, dinî ve ya din dışı tüm inanç sistemleri (ateizm, agnostisizm vb.) herhangi birine ayrıcalık tanımaksızın din ve vicdan hürriyetinin kapsamına dahildir.

Söz konusu genel yorumda dikkate çarpan bir diğer husus, resmî bir dinin ya da bir devlet dininin hukuken tanınmasının 18. maddeyi ihlal etmediğinin açıkça belirtilmesidir. Ancak bu durum *başka dinlerin mensuplarına ya da dinsizlere karşı ayrımcılığa yol açacak bir sonuç yaratmamalıdır.*¹⁰

Uluslararası insan hakları sözleşmeleri dinin ya da inancın bireyler veya topluluklar tarafından açığa vurulmasını da korumaktadırlar. Dinin ya da inancın dışı vurulmasına yönelik sınırlamalar ancak belli şartlar altında zorunlu hale gelebilir. Bu zorunluluklar ise yukarıdaki belgelerde görüldüğü üzere şunlardır: “Kamu güvenliğini ya da düzenini korumak, sağlığı ya da değerleri korumak, başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak.”

Dinin ya da inancın açığa vurulması dört şekilde olabilir: İbadet, öğretim, uygulama ve dinî kurallara uyma. Bu bildiride bu alanlardan sadece din öğretimi üzerinde durulacaktır.

Din Öğretiminde Mevcut Temel Yaklaşımlar

İnsan haklarına uygun bir din eğitimi-öğretimi için ileri sürülen görüşleri anlayabilmek için dünyada belli başlı din eğitimi ve öğretimi yaklaşımlarına kısaca bakmakta yarar vardır. Bugün din öğretimi deyince akla üç temel yaklaşım gelmektedir: Dini öğrenme, din hakkında öğrenme, dinden öğrenme.¹¹

Bu yaklaşımlardan *dini öğrenme*, belli bir dinin ya da mezhebin öğretilerinin öğrencilere empoze edilmesini amaçlayan (konfesyonel), normatif, dolayısıyla o dine inanan biri tarafından yapılması öngörülen bir eğitim-öğretim yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın referans disiplini *ilahiyat/teolojidir*. Bu yaklaşımın temelinde anlaşılacağı üzere din vardır. Toplumda dinî çeşitlilikler söz konusu olduğunda (ki bugün farklı dinî inanç ve anlayışların bulunmadığı bir toplum nerdeyse kalmamıştır), bu anlayışı

---

⁹ Hanski ve Scheinin, s. 349-350.

¹⁰ Hanski ve Scheinin, s. 350.

¹¹ Bkz. Hull, John M., “Religious Education in Democratic Plural Societies: Some General Considerations”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum*, (Ankara: MEB, 2003), s. 34-36; Ziebertz, Hans George, “Religious Education in Europe - A Landscape of Diversity”, *Müslüman Ülkelerde Din Eğitimi ve Avrupa’da Okullarda İslam Öğretimi* (Uluslararası Sempozyum 16-18 Kasım 2007), Yayınlanmamış bildiri. Béraud, Céline, “Avrupa Müesseseleri ve Dinî Olguların Öğretimi”, çev. İsmail Taşpınar, *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), s. 240.

temel alan zorunlu bir din dersi din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle sorgulanmakta; çoğulcu değerler tarafından belirlenmiş olan zamanımızın tarzı olarak görülmemektedir.

İkinci yaklaşım olan *din hakkında öğrenme*; herhangi bir din ya da inançla ilgili endoktrine etme çabasına yer verilmeyerek dinlerin kültürel ve sosyal boyutunun ele alındığı, dolayısıyla öğretmenin dinî inanç ve anlayışının dikkate alınmadığı bir yaklaşımdır. Dinlere ve inançlara tarihî ve tasvirî olarak yaklaşılmaktadır. Bu yaklaşımın referans disiplini, *din araştırmalarıdır*. Yaklaşımın hedefinde toplumsal birlik ve beraberliği sürdürmeye yönelik olarak dinden istifade etme anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Fiilî olarak dinî çeşitlilik durumunun ortaya çıktığı toplumlarda çoğulcu politikalar tarafından yapılması öngörülen ve uluslararası platformlarda (Avrupa Konseyi gibi) gitgide daha çok sahiplenildiği görülen bir yaklaşımdır.

Dinden öğrenme ise; bazı dinî ve ahlakî meseleler hakkında öğrencilerin bakış açısını dikkate alarak, kendilerine ait bir görüş oluşturmada onlara yardım etmeyi kendisine hedef edinen bir yaklaşımdır. Dindar bakış ile ateist ya da seküler hümanizme dayalı bakışın eşit olarak değerlendirildiği bu yaklaşımda söz konusu olan çok farklı bir tarafsızlıktır. Dinî yaklaşımlar bireysel tecrübeler şeklinde meşru veriler olarak baştan kabul edilmekte ve bunlara empati yoluyla ulaşılabilmektedir. Bu yaklaşımda da çoğulcu bir yaklaşım söz konusu olup merkezde birey bulunmaktadır. Yaklaşımın referans disiplini ise pedagojidir.

Din ve Vicdan Özgürlüğü ve Din Öğretimi

Din ve vicdan özgürlüğünün açığa vurulma alanlarından belki de en önemlisi eğitim-öğretimdir. Din ve vicdan özgürlüğünü ihlal etmeden din eğitim ve öğretiminin nasıl gerçekleştirileceği konusu uluslararası bağlamda da tartışılmakta olan konulardan biridir. Uluslararası sözleşmelerin anne babalara ya da yasal vasilere verdiği haklar ve fiilî bir durum olan dinî çeşitlilik doğrultusunda kamu okullarında insan haklarına uygun bir din öğretiminin imkanı ve şartlarının tartışılarda öne çıktığı görülmektedir.

BM İnsan Hakları Komitesi'nin yukarıda bahsi geçen 22 no'lu genel yorumuna göre; din ve vicdan özgürlüğü, tarafsız ve objektif bir şekilde verildiği takdirde, kamu okullarında din ve ahlakın genel tarihinin öğretilmesine izin verir. Dahası Genel Yorum, insan hakları taahhütleriyle tutarlı olduğu sürece kamu okullarında din öğretimini de kabul eder.¹²

¹² General Comment No.22, para. 6, op.cit. note 29'dan aktaran, *Toledo Guiding Principles*, s. 33.

Uluslararası normlar, devletin dinler ve inanç sistemleriyle değişik işbirliği formlarını reddetmemekle beraber, çoğulculuk için hayati bir şart olan hoşgörüyü garanti altına almak ve tüm bireyler ve gruplar için eşit bir şekilde din ve inanç özgürlüğünü korumak için “tarafsızlık ve yansızlık”ı talep etmektedirler.¹³

İnsan haklarıyla bağlantılı olarak anne-baba ya da yasal vasilerin durumuna gelince, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve uluslararası hukuk anne babanın ve yasal vasilerin çocuklarını dinî ya da felsefî inançlarıyla uyumlu bir şekilde yetiştirme hakkını kabul etmektedir. Yukarıda Viyana Sonuç Belgesi’nin 16.7. maddesinde bu kabul açıkça görülmektedir. Yine Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1 numaralı Ek Protokolü’nün *eğitim hakkı* başlıklı 2. maddesinde bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”¹⁴

Bu maddeler devletin anne babaların inançlarına uygun bir eğitim sistemi sağlamak zorunda olduğu şeklinde yorumlanmamakla beraber; anne babalara çocuklarını kendi inançlarına uygun düşmeyen bir eğitim öğretimden çekme (muafiyet) hakkı tanınması konusunda görüş birliği vardır. Muafiyet şartı sağlanmışsa tarafsız olmayan din öğretimine bile izin verilebilir. Ancak din ya da inanç hakkında öğretimin hedeflendiği, yukarıda görülen *din hakkında öğrenme* yaklaşımına uygun düşen, tarafsız ve objektif bir din dersine ailenin karşı çıkması durumunda iş değişmektedir. Zira böyle bir din öğretimi (tarafsız ve objektif) uluslararası standartlara göre, zorunlu bile olsa, insan haklarına uygundur. Dolayısıyla muafiyet hakkının tanınmasına gerek görülmemektedir.¹⁵

Din hakkında öğrenme yaklaşımının lehinde meydana gelen değişme ve gelişmelerde Avrupa’daki dinsel çeşitlilikle ilgili fiilî durumun etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Demografik değişiklikler sonucu İslam, Avrupa’nın Hıristiyanlıktan sonra ikinci büyük dini haline gelmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Batı ülkelerinde İslam’a karşı mevcut düşmanca algının iyice belirginleşmesi ve Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında tansiyonun yükselmesi, politikacıların ve halkın dikkatini İslam ve eğitim, ya da eğitimde İslam’ın yeri konularına çekmiştir. Müslüman azınlıkların Avrupa’ya nasıl entegre edileceği ve potansiyel

---

¹³ Toledo Guiding Principles, s. 34.

¹⁴ Arslan, s. 37.

¹⁵ Bkz. Toledo Guiding Principles, s.35, 68-70.

çatışmanın azaltılabilmesi için neler yapılabileceği sorgulanmaya başlamıştır.¹⁶ Bu sorgulamalar neticesinde kamu okullarında toplumdaki tüm dinlere eşit mesafede duran, tarafsız ve yansız bir şekilde din öğretimi yapılması yönünde talepler dillendirilmeye başlanmıştır.

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 2005 tarih ve 1720 sayılı "Eğitim ve Din" konulu Tavsiye Kararı¹⁷ bu doğrultuda alınmış önemli kararlardan biridir. Kararın ikinci maddesinde, çağdaş toplumun karşılaştığı ırkçılık, yabancı düşmanlığı, etnik tartışmalar, hoşgörüsüz fundamentalist hareketlerle terörist hareketler gibi birçok problemin dinî bir yönü olduğuna işaret edilmekte, beşinci maddede demokrasi ve dinin birbirine zıt düşmemesi gerektiği, gerçekte onların kamu yararına yönelik çalışmalarında ortak olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Sonraki maddelerde şu görüş ve tavsiyelere yer verilmektedir:

Din konusundaki cehaletle, önyargılarla ve anlayışsızlıklarla mücadele etmek için eğitim esastır. Hükümetler *dinî ifade ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almak*, din eğitimiyle ilgilenmek, dinler arası diyalogu cesaretlendirmek ve dinlerin sosyal ve kültürel ifadesini desteklemek için daha çok çaba sarf etmelidirler (Madde 6).

Geleceğin vatandaşlarında eleştirel aklı ve böylelikle kültürler arası diyalogu oluşturmak için, okul eğitimin temel parçasıdır... Çocuklara itidalle, objektif bir şekilde ve *Avrupa İnsan Hakları Konvensiyonu'nun* değerlerine saygılı bir şekilde belli başlı dinlerin tarihi ve felsefesini öğretmek suretiyle fanatizme karşı etkili bir şekilde savaşılabılır. Din adına yapılan siyasî çatışmaların tarihini anlamak esastır (Madde 7).

Dinleri bilmek insanlık ve medeniyetler tarihinin temel parçasıdır. Bu belli bir dine inanmak ve uygulamaktan çok farklıdır. *Bir dinin hâkim olduğu ülkeler bile herhangi bir dini desteklemeksizin ya da din değiştirmeyi teşvik etmeksizin tüm dinlerin kökenini öğretmelidir.* (Madde 8).

Konsey tarafından önerilen din derslerinin amacı 14. maddede şu şekilde açıklanmaktadır: "Bu eğitimin amacı öğrencilere kendi ve komşu ülkelerindeki dinleri keşfettirmek, herkesin kendi dininin doğru inanç olduğuna inanma konusunda eşit hakka sahip olduğunu ve diğer insanların farklı bir dine mensup olmaları ya da bir dine mensup olmamaları nedeniyle farklı insanlar olmadıklarını anlamalarını sağlamaktır. Bu eğitimin ama-

¹⁶ Jozsa, Dan Paul, "Islam and Education in Europe", *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, ed. Robert Jackson v. dğr., (Germany: Waxmann Verlag, 2007), s. 68-69.

¹⁷ Maddeler için Bkz. "Recommendation 1720 (2005), Education and Religion", <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/EREC1720.htm> (Erişim tarihi: 20 Mart 2008)

cı tamamen tarafsız bir şekilde dinsizlik seçeneğinin yanı sıra belli başlı dinlerin tarihini içermelidir. (14.3) *Devlet dini olan ülkelerde bile kültür ve ibadet alanları arasındaki sınır aşılmamalıdır.* Mesele bir inancı aşılacak değil genç insanlara dinlerin niçin milyonların inanç kaynağı olduğunu anlamalarını sağlamaktır. Görüldüğü gibi, belli bir inanca bağlı olmadan dinlerin çoğulcu ve karşılaştırmalı olarak öğretimi teşvik edilmekte, böyle bir din öğretiminin insan hakları açısından uygun olduğu ifade edilmektedir.

İnsan Hakları Açısından Türkiye’de Din Öğretimi

Türkiye’nin insan haklarıyla ilgili sözleşme ve anlaşmalara imza attığı; ancak bazı maddeler için çekinceler koyduğu görülmektedir. Bu çekincelerden biri de din eğitim ve öğretimiyle ilgilidir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1 numaralı Ek Protokolü’nü imzalarken Türkiye, yukarıda geçen eğitim hakkını düzenleyen ikinci maddeyle ilgili olarak, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu hükümlerinin saklı tutulacağı yolunda bir çekince koymuştur. Bu çekincenin amacı bazı Batılı ülkelerde olduğu gibi, laik eğitimin yanında özel kuruluşlarca dinsel eğitime dayalı ikili bir sistemin kurulmasını önlemektir.¹⁸

Ülkemizde Cumhuriyet’in ilk yıllarında çıkarılan kanun ve yönetmelikler ışığında meydana gelen uygulamalarda din eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında örgün eğitim kurumlarında verilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Bu ilke doğrultusunda din dersleri açısından uygulamalara baktığımızda inişli çıkışlı bir seyir görülmektedir. Bu seyir, din derslerinin hiç okutulmadığı yıllar, seçmeli olarak okutulduğu yıllar ve 1982’den bu yana zorunlu olduğu yıllar şeklinde özetlenebilir. Din derslerinin zorunluluğu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın “Din ve Vicdan Hürriyeti” başlıklı 24. maddesinin 4. fıkrasında şu şekilde düzenlenmiştir: “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.” Anayasa’nın bu maddesiyle üç temel ilke getirilmiş, bu ilkelere bir ve ikincisi 1982’den itibaren uygulanmaya başlamıştır. Ancak üçüncü sırada yer alan isteğe bağlı din eğitim ve öğretimi bugüne kadar uygulamaya konulmamıştır.

Ülkemizin kendine özel tarihî, sosyal ve kültürel şartları gereği uygulamaya konan zorunlu din derslerinin ülkemizdeki eğitim öğretim

¹⁸ Kapani, Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991), s. 137.

tartışmalarında ilk sıralarda yer aldığını söylemek abartı olmayacaktır. DKAB derslerinin zorunluluğu sık sık insan hakları bağlamında tartışılmakta, zorunluluğun kaldırılması ya da bugünlerde daha çok bu dersi çocuklarının almasını istemeyen ailelerin çocuklarına muafiyet hakkı tanınması yönündeki talepler yüksek sesle dillendirilmektedir. Aşağıda iki örnek üzerinden bu yöndeki talepler detaylandırılacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı ve DKAB Dersleri

Son yıllarda DKAB dersleriyle ilgili en önemli gelişme, kuşkusuz Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 9 Ekim 2007 tarihinde Alevî bir vatandaşımızın (Hasan Zengin) 7. sınıfta okuyan kızının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden muafiyet talebini kabul etme yönünde karar vermesidir.¹⁹ Başvuranlar DKAB dersinin öğretilme şeklinin yukarıda geçen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 no'lu protokolün 2. maddesinin ikinci cümlesinde 'Devlet eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir' şeklinde güvence altına alınan haklarını ihlal ettiğini ileri sürmüşler, Mahkeme de başvuranların haklarının ihlal edildiğini kabul etmiştir.

Ülkemizde DKAB derslerinden muaf tutulma hakkı sadece Türk vatandaşı olan Hıristiyan ve Musevî dinlerine mensup öğrencilere tanınmıştır. Konuyla ilgili olarak 9 Temmuz 1990'da Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu tarafından alınan 1 no'lu karar şöyledir: "Millî Eğitim Bakanlığı'nın teklifini müteakiben Türk vatandaşı olan, Hıristiyan ve Musevî dinlerine mensup, ilkokul ve ortaokula giden öğrenciler, azınlık okulları hariç tutularak, söz konusu dinlere bağlı bulduklarını beyan ettikleri takdirde DKAB derslerine girmeye mecbur edilemez. Ancak, bu öğrenciler DKAB derslerine girmeyi istedikleri takdirde, yasal temsilcilerinin yazılı taleplerini sunmaları gerekir."

AİHM öncelikle öğrencilerin kategorileri göz önünde bulundurulmaksızın, ebeveynlerin çocuklarının söz konusu dersten muaf tutulabilmeleri için Hıristiyanlık ve Musevilik dinine mensup olduklarını okula önceden bildirmeleri zorunluluğunun, AİHS'nin din ve vicdan özgürlüğüne yönelik 9. maddesi çerçevesinde sorun yaratabileceği kanısındadır. Bu bağlamda, Mahkeme, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesine göre "kimsenin... dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağını" not eder.

¹⁹ Bkz. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye", http://www.yargitay.gov.tr/aihm/upload/1448_04.pdf. (Erişim: 20 Mart 2009)

Ek olarak, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Kararı, T.C. uyruklu yalnız iki kategorideki öğrenciye; bir başka deyişle ailesi Hıristiyanlık ve Musevîlik dinlerine mensup olanlara muafiyet olasılığı sağlamaktadır. AİHM'ne göre, bu durum, din derslerinin içeriğinin, bu iki sınıfa mensup öğrencileri, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dinî ve felsefi inançları arasında çatışmayla karşı karşıya bırakılabileceğini akla getirmektedir... (Zira) *"bu ders gerçekten farklı din kültürleriyle ilgili ders olması halinde, bunu yalnız Müslüman çocuklara zorunlu kılmak için neden yoktur."*

Muafiyetle ilgili olarak dile getirilen görüş ve düşüncelerin yanı sıra kararda ders programı ve kitapların incelenmesi sonucunda "din kültürü ve ahlak bilgisi" konusunda verilen eğitimin nesnellik ve çoğulculuk ölçütlerini karşılamadığı belirtilmektedir. Halbuki yukarıda ilgili bölümde belirtildiği üzere din öğretiminin zorunlu olduğu durumlarda, insan haklarına uygun bir uygulama kabul edilebilmesi için tarafsızlık ve objektiflik kriterlerinin yerine getirilmesi şartı aranmaktadır.

AİHM'nin Alevî vatandaşımızın lehine vermiş olduğu bu karar sonrasında, 2000 yılında din dersleri konusunda benzer bir davayla ilgili olarak "...DKAB dersleriyle amaçlanan öğrencilere din eğitimi vermek değil, genel olarak dinler ve toplumumuzun din yapısı göz önüne alınarak daha çok İslam dini hakkında bir kültür kazandırmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle iptali istenen programda Anayasa, Milli Eğitim Temel Kanunu, laiklik ilkesine ve hukuka aykırılık görülmemiştir." Diyerek din derslerinin lehine karar veren Danıştay 8. Dairesi, 3 Mart 2008 tarihinde vermiş olduğu bir kararla ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulmakta olan DKAB derslerinin mevcut içeriğiyle zorunlu tutulmasını hukuka aykırı bulduğunu belirten bir karar vermiştir. Oysa, Kaymakcan'ın da belirttiği üzere, ilköğretim DKAB programı 2000 ve 2006 yıllarında pedagojik açıdan daha eleştirel ve çoğulcu yönde değiştirilmiştir.²⁰

Danıştay 8. Dairesi'nin son kararının gerekçesinde AİHM'nin yukarıdaki kararına oldukça geniş ölçüde yer verilmesinden söz konusu kararın bir nevi emsal teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Son olarak üzerinde durduğumuz bir diğer önemli gelişme, Şubat 2009'da Antalya 3. İdare Mahkemesi'nin, bir çiftin 5. sınıftaki kızlarının DKAB derslerinden muaf tutulması istemiyle açtığı davada, öğrenci lehine

²⁰ Kaymakcan, Recep, "Danıştay Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?", *Zaman*, 06.03.2008, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660893>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2009)

yürütmeyi durdurmasıdır.²¹ Gelişmeler bu yönde davalar ve kararların devam edeceğini göstermektedir.

Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi'ne Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları

DKAB ve insan hakları konusu değerlendirilirken dikkate alınması gereken çalışmalardan biri de Tarih Vakfı koordinatörlüğünde gerçekleştirilen “Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları” olarak yayınlanan çalışmalardır.²² Burada mevcut DKAB öğretim programlarının ve ders kitaplarının incelenmiş olması nedeniyle son yapılan çalışmanın bulguları ve tavsiyeleri değerlendirmeye alınacaktır.

Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi'nin Bulgular ve Tavsiyeler Raporu'nda²³ öncelikle en yoğun ihlallerin “eğitim felsefesi, eleştirel bir bakışın geliştirilmesi” alanında yaşandığı ifade edilmekte, bilginin eleştirel akıl yürütmeye temellendirilmesi ve sınanması yerine, bir yüksek otoriteye gönderme yapılarak doğrulanmasının incelemelerde sıkça not edildiği ve bu alanda en çok ihlalin DKAB ders kitaplarında saptandığı belirtilmektedir. Bu tespit doğrultusunda birinci tavsiyede “...ders kitaplarında çeşitli türden -dinsel olan ya da olmayan- inançların bilgi gibi aktarılmasından kaçınılmalıdır” denilmektedir.

Raporda “dinsel ve geleneksel otoritenin, inanç ve geleneğin, eleştirel aklın, yurttaşların özgür iradelerinin önüne çıkarılması; kültürün dine, ahlakın dindarlığa indirgenmesi; inanç akidelerinin pozitif önermeler olarak aktarılması” gibi demokrasi ve laiklik başlığı altında gruplanan insan hakları ölçütleri bakımından da DKAB kitaplarının en sorunlu kitaplar olmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Raporun bu tespit ışığında 11 nolu tavsiyesi ise şöyledir: “DKAB dersleri için *ilahiyat disiplini yerine din çalışmaları disiplini* çerçeveli yeni bir müfredat programı ve bununla uyumlu yeni ders malzemeleri hazırlanmalıdır. Ahlak konusu dinî bir çerçeveye sınırlanmamalı, bu dersin içeriğinden çıkarılmalıdır. Din kültürü dersiyle Sünni İslam inancının belletilmesinden vazgeçilmeli, *dersin içeriği* dersin başlığının çağrıştırdığı şekilde *dinler tarihi ve kültürünü kapsayacak şekilde* yeniden düzenlenmelidir. Tüm bunlar yapılamıyorsa DKAB dersinin müfredattan çıkarılması için gerekli adımlar atılmalıdır.”

²¹ http://www.alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6911&Itemid=9 (Erişim tarihi: 20 Mart 2009)

²² *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, ed. Betül Çotuksöken, Ayşe Erzan, Orhan Silier, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Kasım 2003); *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Tarama Sonuçları*, ed. Gürel Tüzün, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2009).

²³ “Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu (Ocak 2009), <http://www.tihv.org.tr/tihv/data/bulgular-tavsiyeler-28012009.pdf> (Erişim tarihi: 14 Mart 2009)

İçerikle ilgili çözümlemelere baktığımızda esas eleştirilen hususun din derslerindeki yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır: "...ders malzemesi incelenmeye başlandığında göze çarpan... husus, din bağlamındaki tüm kavramların birer olgu olarak işlenmekte olduğudur. Diğer bir ifadeyle bu eğitim bir *din araştırmaları yaklaşımıyla* değil, *teolojik-ilahiyatçı bir anlayışla*, yani inancın içinden verilmektedir. Din araştırmaları dinsel inançların, davranışların ve kurumların disiplinler arası nitelikte ve seküler bir anlayışla çalışıldığı akademik bir alandır. Teoloji/ilahiyat çalışmalarında din hakkında araştırmalar belli bir dinsel gelenek içinden bakılarak yürütülürken; dinsel araştırmalar insanın dinsel davranışlarını ve inancını belli bir dinsel odaktan kaçınarak irdelemeye çalışır."²⁴ Dolayısıyla öngörülen dini öğrenme yaklaşımından vazgeçilip din hakkında öğrenme yaklaşımının tercih edilmesidir.

Zira herhangi bir dinsel inanç sisteminin içinden yapılan bir eğitimin (dini öğrenme) o sistemin yüceltilmesi, salt o anlayış odaklı olması gibi kaçınılmaz bir takım sonuçları olacaktır. Çalışmada, *DKAB derslerinin materyaliyle*, kurumsallaşmış tek bir dinsel pratiğe yönlendirilmiş, ağırlıklı olarak kul anlayışıyla donatılmış bireyler yetiştirilmesinin *amaçlandığı* iddia edilmektedir.

Ayrıca çalışmada mevcut DKAB dersleriyle gerek Anayasa'nın 24. maddesinin gerekse belli başlı tüm uluslar arası insan hakları belgelerinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünün ciddi bir şekilde ihlal edildiği iddiasına da yer verilmektedir. Dinle ilgili konuların bilgilendirmenin ötesinde *endoktrinasyon amacıyla sunulduğu* ifade edilerek bu durumun insan haklarına saygılı bir eğitim anlayışıyla bağdaştırılamayacağı ifade edilmektedir. İlahiyatçı yaklaşımın bir sonucu olarak kitaplarda 'biz Müslümanlar' ve 'onlar'la başlayan ifadelerle din ayrımcılığı yapıldığı, bu ayrımcılığın semavî dinlere mensup olmayan ve inanmayanlar için daha vahim boyutlarda olduğu söylenmektedir.²⁵

Alevilerin DKAB derslerindeki yeriyle ilgili olarak ise; 8. sınıfta *İslam Düşüncesi'nde Yorumlar* başlıklı 4. ünite de Alevilik'ten tasavvufi bir akım olarak söz edilmek suretiyle sadece mistik bir akım konumuna indirgenmeye çalışıldığı, Aleviliğin itikadi, ameli ve kültürel öğeleri yadsınarak Sünniliğe eklenmeye çalışıldığı iddia edilmektedir. Alevilerdeki tenasüh, devriye ve hulül inancına yer verilmemesi, kırklar meclisi, cem ayini, Muharrem matemi, Muharrem orucu, semah, deyiş, nefes gibi Alevî

²⁴ Gözaydın, İstar, "Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına İnsan Hakları Merceğiyle Bir Bakış", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II*, s. 171.

²⁵ Gözaydın, s. 192-193.

öğelerin kitapta yer almaması eleştirilen diğer hususlar arasında yer almaktadır.

Alevîliğe dair öğelerin daha fazla yer aldığı orta öğretim DKAB ders kitapları için de benzer eleştiriler getirilmiştir. Alevilikten bir kültür olarak bahsedilip, inanç yönüne değinilmemesinin, dolayısıyla reenkarnasyon/tenasüh, devriye, cem, semah, musahiplik, deyiş, nefes, Kırklar cemi ve Meclisi inançlarına yer verilmemesinin aynı şekilde burada da eleştirildiği görülmektedir. Bu tespit ve tenkitler, rapor hazırlanırken Alevîlik'le ilgili en fazla malumatın yer aldığı 12. sınıf ders kitaplarının tamamlanmamış olması dolayısıyla bu sınıfın kitabı görülmeden yapılmıştır.²⁶ Zira tenasüh hariç diğer kavramlar ve Alevîliğe ait daha birçok kavram 12. sınıf DKAB kitabında yer almaktadır. Bu durum, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2008 yılı İnsan Hakları Raporu'nun Türkiye bölümünde, AİHM'nin Alevi vatandaşımızın lehine verdiği karar sonrasında, son sınıfların ders kitabına Alevi inanç sistemine yönelik 10 sayfa ilave edildiği şeklinde ifade edilmekte, Alevi organizasyonların hükümetin çözümlerini yetersiz görerek protestolarına devam ettiği belirtilmektedir.²⁷

SONUÇ ve ÖNERİLER

1982'de zorunlu olarak uygulanmaya konulan DKAB derslerinin program geliştirme çalışmalarına baktığımızda, özellikle 2000 yılından itibaren ciddi bir yaklaşım değişikliğine gidilmiş, orta öğretim için 2005, ilköğretim için 2006 yılında yapılan son düzenlemede de bu değişiklik daha belirgin hale gelmiştir. Bu düzenlemeler doğrultusunda programın vizyonunda da, insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilimsel düşünen, araştıran, sorgulayan, haklarını ve sorumluluklarını bilen, başka dinlerden olanlara anlayışla davranan...vatandaşların yetişmesine katkıda bulunmanın hedeflendiği görülmektedir. Yapılacak din öğretiminin temel çerçevesi; insana saygı, düşünceye saygı, hürriyete saygı, ahlâkî olana saygı ve kültürel mirasa saygı olarak belirlenmiştir. Programın temel yaklaşımı olarak iki yaklaşımın öne çıkarıldığı ifade edilmektedir. Yapılandırıcı yaklaşım, çoklu zeka ve öğrenci merkezli öğrenmenin esas alındığı *Eğitimsel Yaklaşım*, gerek İslam dini gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilginin ön planda tutulduğu, dinin asıl kaynaklarında yer almayan bilgilerden uzak durulduğu *Dinbilimsel Yaklaşım*. Burada programın doktrin merkezli (belli bir mezhebe dayalı) bir öğretime dönüşmemesine özen gösterildiği özellikle vurgulanmaktadır.

²⁶ Gözaydın, s. 179-180; 190-191.

²⁷ 2008 Human Rights Report: Turkey, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 25, 2009. <http://www.state.gov/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119109.htm> (Erişim tarihi: 20 Mart 2009)

Tüm bu çabalara rağmen DKAB ders kitaplarının İslam'ın itikatta Sünni, ibadette Hanefî yorumu esas alınarak hazırlandığı yönündeki kanaat de fark edilir bir değişme görülmemektedir. DKAB kitaplarında doğrudan her hangi bir din ya da inancın mensuplarını hedef alan, açıkça ayrımcılık yapan bir durum söz konusu olmamakla beraber (örneğin diğer kutsal kitapların tahrif edildiği şeklinde 2000 yılı öncesi DKAB kitaplarında yer alan ifadeler kaldırılmıştır) İslam dininin belli bir yorumunun öne çıkarıldığı ve yer yer endoktrinasyona yönelik ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Alevilikle ilgili olarak bir kısım Alevî vatandaşlarımızın yok sayılma iddiaları tam olarak haklı görünmese bile Aleviliğe dair öğelerin ders kitaplarına en azından dengeli bir şekilde taşındığını söylemek güçtür. Özellikle ilköğretim kitaplarında Aleviliğe ayrılan yer yok denilecek kadar azdır. Bu durumda İslam diniyle ilgili bilgilerde; Kur'an ve sünnet merkezli, birleştirici ve herhangi bir mezhebi esas almayan bir yaklaşım benimsenerek İslam diniyle ilintili dinsel oluşumları kuşatacak kök değerleri öne çıkarma anlayışının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayış zaman zaman farklılıkların yok sayılması şeklinde değerlendirilebilmektedir.

Bazı Alevî vatandaşlarımız DKAB derslerinde çocuklarının kendi dinî anlayışlarına uygun düşmeyen bir din eğitimine tâbi tutulmasından duyduğu rahatsızlığı ifade ederken, bazı vatandaşlarımız da bu derslerde yapılmakta olan din öğretimini çocuklarının dinî kimliklerinin oluşumu açısından yetersiz bulmakta ve bu durumdan şikayetçi olmaktadır. Kıscası DKAB dersi değişik çevrelerden gelen eleştirilerin merkezinde yer almaktadır. Tek bir dersle farklı beklentilere cevap vermenin güçlüğü ortadadır.

Uluslararası insan hakları belgeleri doğrultusunda din derslerinin zorunlu olabileceğini, ancak tarafsızlık ve objektiflik şartlarının arandığını yukarıda belirtmiştik. Bu şartlar *din hakkında öğrenme* yaklaşımına uygun düşen dinlerle ilgili genel bilgilerin verildiği, herhangi bir endoktrinasyon amacının güdülmediği bir derse işaret etmektedir. DKAB dersi program geliştirme çalışmaları da bu doğrultuda ilerlemektedir. Bu derslerde daha pedagojik ve daha çoğulcu bir yaklaşıma doğru gidildiği görülmektedir. Fakat ülkemizde Anayasa'nın ilgili maddesinde olmasına rağmen, isteğe bağlı din dersinin bir türlü uygulamaya konulmaması, derste yer yer İslam dininin endoktrinasyonu olarak anlaşılacak uygulamalara sebep olmaktadır.

Din öğretiminin Anayasa'nın ilgili maddesi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gerek ilahiyat fakülteleri çevresinde gerekse ilahiyat fakülteleri dışındaki platformlarda bir süredir dile getirilmektedir. Önerilen

yeni düzenlemeye göre; öğrencilere belli bir dini telkin amacı gütmeyen, yaşanılan toplumda yaygın olan dinî inancın yanı sıra diğer din ve inançlar hakkında bilgilendirmenin esas alındığı, kültür boyutunun öne çıktığı, bütün din ve inançlara tarafsız ve yansız bir şekilde eşit olarak yaklaşacak olan DKAB derslerinin zorunluluğu devam etmelidir. Zorunlu olan bu dersin yanı sıra, programa insanlara mensubu oldukları dinlerin inanç esaslarını, ibadetlerini ve ahlak anlayışını kazandırmaya yönelik isteğe bağlı din dersleri konulmalıdır.²⁸

Ülkemizde DKAB dersi üzerindeki tartışmaların ancak bu düzenlemelerle hafifleyeceği anlaşılmaktadır. Bir dersin iki farklı talebi karşılamaya çalışmasından kaynaklanan ve insan hakları ihlali olarak görülen hususların ortadan kaldırılması için bu yönde adım atılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye”, http://www.yargitay.gov.tr/aihm/upload/1448_04.pdf. (Erişim: 20 Mart 2009).
- “Çocuk Hakları Sözleşmesi”, <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=5719> (Erişim tarihi: 10 Mart 2009).
- “Helsinki Nihai Senedi, 1 Ağustos 1975”, <http://www.todaie.gov.tr/ihadm/avrupa/helsinki.pdf> (Erişim tarihi: 3 Mart 2009).
- “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, <http://www.yargitay.gov.tr/content/view/147/80/> (Erişim tarihi: 10 Nisan 2009).
- “Recommendation 1720 (2005), Education and Religion”, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/EREC1720.htm> (Erişim tarihi: 20 Mart 2008).
- 2008 Human Rights Report: Turkey, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 25, 2009. <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119109.htm> (Erişim tarihi: 20 Mart 2009).
- Arslan, Zühtü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, (Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2005).
- Ayhan, Halis, “Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*, ed. Orhan Oğuz, Ayla Oktay, Halis Ayhan, 2. bs. (İstanbul: dem Yayınları, 2004), s. 246-250.
- Béraud, Céline, “Avrupa Müesseseleri ve Dinî Olguların Öğretimi”, çev. İsmail Taşpınar, *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), s. 227-242.

²⁸ Bu yöndeki görüş ve öneriler için Bkz. Ayhan, Halis, “Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*, ed. Orhan Oğuz, Ayla Oktay, Halis Ayhan, 2. bs. (İstanbul: dem Yayınları, 2004), s. 246-250; *Türkiye’de Eğitim ve Din Eğitimi İhtiyacı (Rapor)*, (haz. Eğitim Reformu Girişimi), İstanbul, Mayıs 2007, s. 4-5.

- Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu (Ocak 2009), <http://www.tihv.org.tr/tihv/data/bulgular-tavsiyeler-28012009.pdf> (Erişim tarihi: 14 Mart 2009).
- Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Tarama Sonuçları*, ed. Gürel Tüzün, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2009).
- Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, ed. Betül Çotuksöken, Ayşe Erzan, Orhan Silier, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Kasım 2003).
- Hanski, Raija ve Martin Scheinin, *İnsan Hakları Komitesi'nin Emsal Kararları*, çev. Defne Orhun, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).
- http://www.alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6911&Itemid=9 (Erişim tarihi: 20 Mart 2009).
- Hull, John M., "Religious Education in Democratic Plural Societies: Some General Considerations", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum*, (Ankara: MEB, 2003), s. 33-42.
- Jozsa, Dan Paul, "Islam and Education in Europe", *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, ed. Robert Jackson v. dğr., (Germany: Waxmann Verlag, 2007), s. 67-85.
- Kapani, Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991).
- Kaymakcan, Recep, "Danıştay Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?", *Zaman*, 06.03.2008, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660893>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2009).
- Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, (haz. Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Advisory Council), Poland 2007.
- Türkiye'de Eğitim ve Din Eğitimi İhtiyacı (Rapor)*, (haz. Eğitim Reformu Girişimi), İstanbul, Mayıs 2007.
- Ziebertz, Hans George, "Religious Education in Europe - A Landscape of Diversity", *Müslüman Ülkelerde Din Eğitimi ve Avrupa'da Okullarda İslam Öğretimi* (Uluslararası Sempozyum 16-18 Kasım 2007), Yayımlanmamış bildiri.